

cima. W. S. Landor (1775–1864) prije je glas stekao latinskim nego engl. stihovima. G. Pascoli (1855–1912) prema mišljenju mnogih kritičara najveći je lat. pjesnik ovoga razdoblja; njegovi stihovi nepopovljiv su spoj vrhunskoga uvida u versifikacijsku tradiciju i stilске samosvojnosti. U prvoj pol. XX. st. više od 400 pjesnika objavilo je svoje sastavke na latinskom, a mnogi od njih autorsku su djelatnost povezali s prevodilačkom. Neki su se uza sve to okušali i kao antologičari, poput Nijemaca Harryja C. Schnura (C. Arrius Nurus; 1907–78) i Josefa Eberlea (1901–86). Na Pascolijevu tragu latinsko je pjesništvo, a dijelom i proza, vrlo živo u Italiji: Alfredo Bartoli (1872–1954), Francesco Sofia-Alessio (1873–1943), Ugo Enrico Paoli (1884–1970), Giuseppe Morabito (1900–97), Emilio Merone (1916–75), samo su neka od istaknutijih imena. Latinska Muza nije iščeznula ni u Engleskoj (A. B. Ramsay; 1872–1952), Francuskoj (Jean Vincent Scheil; 1858–1940), Nizozemskoj (Helbertus Damste; 1860–1943), Švicarskoj (Petrus Esseiva; 1823–99). Štoviše, vrnsi se latinisti pojavljuju i u Novom svijetu, npr. Kolumbijac Miguel Caro (1843–1909).

Književnici lat. izraza rođeni nakon 1900. suočeni su s novim izazovom: u desetljećima uoči I. svj. rata latinski prestaje biti obvezatnom sastavnicom visokoškolskih programa, čak se inauguralne disertacije sve češće sastavljaju na živim jezicima. No i u tim okolnostima neki autori uspijevaju naći put do čitatelja, primjerice Johannes Alexander Gaertner (1912–96), njem. doseljenik u SAD-u, koji se najlakše izražavao u slobodnom stihu, ili Joseph Tusiani (r. 1924), tal. podrijetla, višejezični pjesnik, koji s podjednakom lakoćom piše na engleskom, talijanskom i latinskom. U tzv. malobrojnim narodima latinski se žilavo održava: dobar su primjer Slovenci Anton Sovrè (1885–1963) i Silvester Kopriva (1908–91), plodni prevoditelji, ali i zapaženi izvorni autori.

Iako se poč. druge pol. XX. st. činilo da novolatinska književnost nema nikakve ozbiljnije budućnosti, preraspored istraživačkih zadaća unutar latinističke struke, tijekom 1970-ih, a potom i pojava novih medija, učinili su prognozu vrlo nesigurnom. Naoko nepovratno sužavanje neolatinističkoga knjiž. prostora usporilo se s pojavom Interneta: nove tehnol. mogućnosti pružile su priliku ne samo književnicima srednjeg naraštaja, poput Stephena Coombasa (r. 1943) ili Florinda di Monaca (r. 1947), da svoje uratke podastru širem krugu čitatelja, već su svojom demokratskošću i financ. pristupačnošću potaknule i najmlađi latinistički naraštaj na to da se obrati istomišljenicima na svim kontinentima, kudikamo djelotvornije nego što je to u Gutenbergovoj eri ikada bilo zamislivo; npr. Nizozemac Alexander Smarius (r. 1970); Amerikanac Marc Moskowitz (r. 1972).

Književnost na latinskom u Hrvata. Do pol. XIX. st. latinski je bio ravnopravan jezik hrv. književnosti; štoviše, gruba bibliografska računica pokazuje da su hrv. autori do toga doba na latinskom tiskali barem trećinu naslova više nego na materinskom jeziku.

Doselivši se na područje koje je pripadalo negdanjemu Rimskom Carstvu, Hrvati su se susreli i s mnogobrojnim epigrafskim spomenicima, a inojezičnu osjetljivost poticali su i dodiri s rom. stanovništvom u urbanim središtima, os. u priobalju. Sustavno lat. opismenjavanje na prijelazu iz VIII. u IX. st. u tijesnoj je vezi s pokrstavanjem i vezivanjem uz Katoličku crkvu: na hrv. kneževštvima, a potom i kralj. dvoru, latinski je bio službeni jezik, na kojem se komuniciralo s Rimskom kurijom, sastavljali se dokumenti i javni natpisi.

Sve do XIV. st. u hrv. latinitetu izrazitu prevagu imaju pravno-adm. tekstovi. Autorski se prvi profiliraju povjesničari – poput Tome Arhidakona (1200–68), M. Madijeva Barbazanisa (1280–1350), anonimnoga pisca »Zadarske opsade« (»Obsidio Iadrensis«) ili P. Pavlovića (1347–1416) – koji katkad iskazuju i teol. interese (npr. zadarski nadbiskup Nikola Matafar, u d 367). Neki se latinisti uspijevaju afirmirati izvan domovine, poput Hermana Dalmatinca (oko 1110 – nakon 1143), učenika katedralne škole u Chartresu i prevoditelja s arapskoga, ili Furja iz Slavonije (u. 1416), kanonika u Toursu, pisca djela »O čuvanju djevičanstva« (»De virginitate servanda«). Zahvaljujući blizini Italije, prvi humanistički impulsi počinju se na hrv. obali Jadrana javljati već u ranim desetljećima XV. st. Zanimanje za starinu čenjuje se isprva u prepisivanju i tumačenju ant. natpisa; u tome je pogledu djelatnost Zadrana J. Benje (u. 1437) i Trogirana P. Cipika (u. 1440) pionirska i u eur. okviru. Prepisivački žar proširio se ubrzo na cjelinu ant. pisanoga nasljed: upravo iz Cipikove zbirke potječe jedini cjeloviti prijepis

glasovite Petronijeve »Trimalhionove gozbe« (1423). Pol. XV. humanistički odgojni i obrazovni ideali dobivaju i jasne žanrovne obrise, pa se zapažena djela počinju javljati u svih pet tradicionalnih područja *studia humanitatis*: pjesništvu, retorici, historiografiji, jezikoslovlju i moralnoj filozofiji.

U lat. pjesništvu hrv. humanizma najzastupljeniji su ep, elegija i epigram. »Otmica Kerbera« (»De raptu Cerberii«, oko 1490) i brovčanina J. Bunića (1469–1534), najstariji je ep hrv. književnosti, u kojem se poznata mitska priča tumači u alegorijskome ključu. Heraklov obračun s troglavim čudovištem zapravo je prikaz Kotorova silaska u Limb. Drugi je Bunićev religijski ep, »Kristov životna djela« (»De vita et gestis Christi«, 1526), objavljen devet godina prije kudikamo poznatijega kristološkog epa M. G. Vide. Epicar Šibenčanin I. Polikarp Severitan (1472 – oko 1526); njegova »Pisma o Jeruzalemu« (»Solimais«, 1509) opsegom i troknjižnom djelom podsjeća na Bunićev prvijenac, a u drugom epu prikazuje povijest urbinskih vojvoda iz obitelji di Montefeltro (»Feretreis« – »Feretreis«, 1522). Tematski je blizak Buniću, ali inovativan pripovjednome postupku, veliki ep Dubrovčanina D. Benje (1477–1539) »Kristova smrt« (»De morte Christi«, koji još nije objavljen tiskom. Najvrjedniji je ep hrv. humanizma »Davidijada« (»Davidias«) M. Marulića (1450–1524), prvi put izdana u XX. st., koja u četrnaest pjevanja obrađuje starozavjetnu priču o Jisajevu sinu Davidu i njegovu usponu do kralj. vlasti. U popularnoj podvrsti koja se bavi zavičajnom poviješću ističu se dva epila nedovršena »O Dubrovniku« (»De Epidauru«) I. Crijevića (1460–1520), u kojem se pripovijeda o razaranju ant. Epidaura (današnja Cavtata) i bijegu njegovih stanovnika prema sigurnijem području potonjega Dubrovnika, te »Opis grada Kotora« (»Descriptio Ascrivienis urbis«) I. Bolice (Bone; oko 1520–72).

Jak pripovjedni potencijal pokazuje i elegija, koja oponaša prapripovjedni model, od tužaljke do ljubavne ispovijesti. U elegijama najuglednijeg latinista na hrv. sjeveru Jana Benje (1434–72), jednoga od najslavnijih lat. pjesnika *quattrocenta*, smjenjuju se osobni tonovi i visoka osjetljivost za izazove života zajednice; J. Šižgorić (oko 1445–1509) autor je najstarije pjesničke inkunabule hrv. književnosti (»Tri knjige elegija i pjesama« – »Elegiarum et carminum libri tres«, 1477); tradiciju rim. ljubavne elegije i petrarkističke lirike udružuje »Knjižica elegija i pohvalama djevojke Gneze« (»Elegiarum libellus de laudibus Gnesae puellae«, 1499) Dubrovčanina K. Pucića (? 1458–1520). Najrazvedeniji ljubavni kanconijer djelo je I. Crijevića, čije su pjesme upućene nepoznatoj Flaviji prvi put tiskane u XX. st. Jako erotski naboja nije se klonio ni Kotoranin L. Paskalić (»Pisma« – »Carmina«, 1551).

Epigram, prva pjesnička vrsta koja se uvježbavala u školama, služila je raznolikim potrebama: za javne natpise, kratke poslanske čestitke, iskaze sućuti, molbe, autobiogr. očitovanja. U Marcijevu duhu u stvaralaštvu mnogih humanista važno mjesto imaju i tirični epigrami, u kojima se ismijavaju bilo nadvremenski poznate ili neposredne izvanknjiž. zbilje. U tom odvjetku osjetljivo ističu Jan Panonac i M. Marulić, čijoj su izrugivačkoj kritici podjednako podložni i mjesni čudaci i karakterni slabici i nepostojeći pripadnici duhovnoga staleža.

Preporodu govorništvu u humanizmu ne pridonosi samo viještina lektira klas. retoričkih tekstova nego i promjene u javnom životu. Šibenčanin Ambroz Mihitić (Miketić) govorio je u rodnom gradu 1458. pred duždem Pasqualeom Malipierom, a Dubrovčanin I. Gučetić (1451–1502) 1493. pred hrv.-ug. kraljem Matislavom II. Humanisti su česti govornici na posljednjem ispražnjenoj posmrtni govor u čast kardinala Pietra Riarija koji je sastavio Nikola Modruški (1427–80) prva je prozna inkunabula nekoga hrv. autora (1474). Rabljanin Martin Nimira objavio je 1494. korizanu propovijed koju je držao pred papom Aleksandrom VI. Nedostojno smislenu polit. poruku ima govor »O podrijetlu i zgodama našega naroda« (»De origine successibusque Slavorum«), koji je 1520. na Hvaru održao, a 1532. u Veneciji tiskao dominikanac V. Pribičević. Brojnostu se izdvajaju protuturski govori: modruški biskupski govor »O Kožičić (Benja; oko 1460–1536) 1513. na V. lateranskom kongresu upozorio je na krajnju ugroženost Dalmacije, a tri godine potom govorio o pustošenju Hrvatske (»De Croatiae desolatione«) pred papom Leonom X. Istomu papi obratio se 1520. Stjepan Posebani, a od njegova nasljednika Hadrijana VI. pomoću su molili Dubrovčanin B. Brodarić (oko 1480–1539) i Krsto I. Frankopan Brinjski (1482–1527). Pred njem. državnim saborom istupio je B. Frankopan

pan (1453–1530) »Govorom za Hrvatsku« (»Oratio pro Croatia«, 1522); pred Karlom V. govorio je 1530. *Vuk I. Frankapan* (u. 1546), a 1541. kaločki nadbiskup *Franjo Frankapan* (u. 1543). Vodeći se idejom jedinstvenoga kršć. otpora Turcima, *A. Dudić* (1533–89) održao je na trećem zasjedanju Tridentskoga koncila 1562–63. kao zastupnik hrv. i ug. zajedništva pet govora, u kojima je iskazao pomirljivo stajalište prema protestantskim zahtjevima.

I u drugome proznom žanru, historiografiji, dominantna je tema tur. opasnost. Trogirani *K. Cipiko* (1425–93) kao svjedok i sudionik opisao je pomorsku ekspediciju koju su Mlečani poduzeli da vrata Eubeju (»Djela vrhovnoga zapovjednika Petra Moceniga« – »Petri Mocenici Imperatoris gesta«, 1477). O porazu na Mohačkome polju iz prve je ruke izvjestio kralj, kancelar S. Brodanić (»Najistinitiji prikaz bitke Ugra s turskim sultanom Sulejmanom na Mohaču« – »De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima«, 1527). Traumatična iskustva iz tur. sužanjstva opisali su *Juraj Hus* (oko 1510 – nakon 1566) i *B. Jurjević* (»*Đurđević*«, oko 1506 – oko 1566). Dragocjeno je pov. vrel. »Putovanje iz Budima u Drinopolje« (»Iter Buda Hadrianopolim«) Šibenčanina *A. Vrančića* (1504–73). Tur. opasnost opsesivna je tema minijaturista i diplomata, Dubrovčanina *F. Petančića* (oko 1455 – oko 1516): svoj nacrt križarske vojne protiv Turaka osobno je 1502. uručio kralju Vladislavu II., ali nije doživio njegovo tiskanje. Najvažnije su djelo hrv. humanističke historiografije »Komentari o vlastitom vremenu« (»Commentarium de temporibus suis«) *L. Crijevića Tuberona* (1458–1527), velika opća suvremena povijest u 11 knjiga. Iako se bavi autentičnom pov. gradom, »Baptistinus« *F. L. Gundulića* (1451/52–1505) žanrovski je ponajprije novela.

Granicu između historiografije i epistolografije gdje kad je teško povući: ninski biskup *J. Divnić* (oko 1440–1530) u rujnu 1493. pismom je izvjestio papu Aleksandra VI. o nesretnom ishodu Kravavske bitke; oblik poslanice ima i obraćanje *M. Marulića* Hadrijanu VI. (1522). Os. su zanimljive epistolarne zbirke veće vremenske protežnosti, poput one kojoj je autor ostrogonjski nadbiskup i kancelar Matije Korvina *I. Vitez od Sredne* (1405–72). Najvrjednija je zacijelo golema korespondencija *A. Vrančića*, koja obuhvaća više od 1000 pisama.

Kao pisci jezičnih priručnika ogledaju se Šibenčanin *I. Polikarp Severitan* i Trogirani *S. Arctofil* (u. pol. XVI. st.). Antunov nećak *F. Vrančić* (1551–1617) objavio je u Veneciji »Rječnik pet najplemenitijih europskih jezika« (»Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum«), prvi tiskani rječnik jednoga hrv. autora (1595). Temelje moderne hermeneutike postavio je protestantski filolog *M. Vlačić Ilirik* (1520–75) svojim najopsežnijim djelom »Ključ za Sveto pismo« (»Clavis scripturae sacrae«, 1567).

Međunarodno najutjecajnije tekstovi hrv. humanizma pripadaju području moralne filozofije. Sve donedavna u rukopisu su ostale rasprave »O sreći smrtnika« (»De mortalium felicitate«) i »O utjehi« (»De consolatione«) Nikole Modruškoga, nastale 1460-ih. U opusu franjevca *J. Dragišića* (oko 1445–1520) središnje mjesto pripada raspravi »O andeoskoj prirodi« (»De natura angelica«, 1499), zbirci dijaloga u kojima sudjeluju 33 dubrovačka patrićija. Trogirani *Nikola Stalić* autor je etičke rasprave »Paradoksi« (»Paradoxa«, 1500). Glas nenadmašnoga moralnoga naučavatelja još je za života stekao *M. Marulić*: njegovo »Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca« (»De institutione bene vivendi per exempla sanctorum«, 1507) i »Evangelistar« (»Evangelistarium«, 1516) doživjeli su, što u lat. izvorniku što u prijevodima, više od 60 izdanja. *I. Polikarp Severitan* autor je »Samovlade« (»Monoregia«, 1522), u kojoj je raspravljao o međusobnim obvezama vladara i podanika. Trogirani *F. Trankvil Andreis* (1490–1571) u »Dijalogu Sula« (»Dialogus Sylla«, 1527) kroz razgovor Cezara i modrovnog lika odvaživao je prednosti i nedostatke bavljenja politikom, a u »Dijalogu o tome treba li se baviti filozofijom« (»Dialogus philosophandumne sit«, 1544) zagovarao učenje i želju za spoznajom. Radikalni kritičar Aristotela, jedan od najvećih renesansnih filozofa, Crešanin *F. Petrić* (1529–97), osim na talijanskom pisao je i na latinskome (»Nova sveopća filozofija« – »Nova de universis philosophia«, 1591).

Jedna je od najsnažnijih spojnica u hrv. latinitetu XVII. st. unificiran obrazovni sustav kojim dominira isusovačka *Ratio studiorum*: taj školski program puna će dva stoljeća imati odsudan utjecaj na oblikovanje knjiž. ukusa budućih latinista. U isti mah,

protureformacijsko gibanje snažno potiče pismenost na nar. jeziku i tako narušava prevlast latinskoga kao knjiž. medija.

Koliko se god gramatička i stilska razina lat. produkcije vidljivo podižu, toliko se tematski raspon vidljivo sužuje: primjerice, lat. pjesništvo u XVII. st. golemim je dijelom nabožno, pa pod tim dominantnim obilježjem često blijede konvencionalne žanrovske ili formalno-stihovne razlike. Ep nastavlja živjeti ugl. kao religijski ep, bilo da je riječ o stihovanoj hagiografiji, kao što je »Život svetoga Ivana, biskupa trogirskoga« (»Vita beati Ioannis episcopi Traguriensis«) Bračanina *S. Mladinića* (? 1561–1621), ili o didaktičkom spjevu, kakav je »Eutimija ili spokoj duše« (»Euthymia si ve de tranquillitate animi«, 1690) dubrovačkoga isusovca *B. Rogančića* (1646–1719). Golemi opus Riječanina *Kajetana Vičića* (u. prije 1700) tek se odnedavno počeo proučavati; u njemu se, među ostalim, nalaze i dva spjeva, jedan posvećen zaštitniku teatinskoga reda sv. Kajetanu, drugi, u više od 12 000 stihova, posvećen Djevici Mariji. Lopudanin *N. Brautić* (1566–1632) u elegijskim je distisima opjevao živote kršć. mučenika; visok ugled kao lat. pjesnik uživao je i *M. Mondegaj* (1649–1716). Latinisti seicenta ogledaju se u raznolikim prigodnicama: jedan je od najplodnijih autora takvih pjesama *S. Gradić* (1613–83), čiji su mnogobrojni sastavci još u rukopisu. Neizdana je ostala i zaokružena autorska zbirka religioznih pjesama *Fraňa Gundulića* (1587–1629) iz 1607.

Od proznih vrsta, historiografija je snažno bila obilježena baroknim slavizmom, kako dobro svjedoči opsežna ostavština *I. T. Mrnavića* (1580–1637), kojemu u domoljubnoj reviziji svjetovne i crkv. povijesti nisu bile strane ni očigledne krivotvorine. U sjev. Hrvatskoj ilirsku je hipotezu branio zagrebački kanonik *J. Rattkay* (1612–66), koji je nac. povijest promatrao kroz slijed drž. poglavara (»Spomen na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« – »Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Crđatiae et Sclavoniae«, 1652). Kritičniji i svestraniji Trogirani *I. Lučić* (1604–79) svojim je djelom »O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske« (»De Regno Dalmatiae et Croatiae«, 1666) priskrbio počasni naziv oca hrv. historiografije. U govorništvu važno mjesto i dalje zadržavaju tradicionalne funebrealne pohvale, poput oproštajnoga slova Mrnavićeva na sprovodu *F. Vrančića* (1617) ili posmrtnih govora dubrovačkoga isusovca *I. Lukarevića* (1622–1709) uglednim kardinalima. U sličnoj se ulozi ogledao i *S. Gradić*, no njegov je najvažniji govornički nastup – 1667. u bazilici sv. Petra pred kardinalskim zborom – bio posvećen izboru novoga pape, nasljednika Aleksandra VII. Popularan je žanr i biografija (*Ambroz Gučetić*, 1563–1632), a ne nedostaju i autobiogr. tekstovi (*B. Kašić*, 1575–1650; *M. de Dominis*, 1560–1624). I proučavanje nar. jezika nezamislivo je bez lat. posredništva, kako svjedoče Kašićeva gramatika (1604) ili rječnici *Mikaljin* (1649–51), *Habeličev* (1670) i *Belostenčev* (prije 1675).

Pobjeda u Bečkome ratu snažno odjekuje u lat. tekstovima na prijelazu iz XVII. u XVIII. st. Na hrv. Sjeveru prednjači *P. Vitezović Ritter* (1652–1713), majstor zahtjevnih pjesničkih oblika, ali po vokaciji prije svega povjesničar, koji panslavensku ideju sustavno pretvara u panhrvatsku. Slava austr. oružja nadahnula je i književnike s Juga, poput Višanina polihistorijskih interesa *A. Matijaševića Karamanea* (1658–1721), ali i tradicionalno oprezne Dubrovčane, poput *I. Đurđevića* (1675–1737) i *V. Petrovića* (1677–1754). Lat. opus potonje dvojice ne može se svesti na polit. prigodničarstvo: Đurđević je vrstan liričar i epigramatičar, historiograf i zavičajni biograf; Petrović elegičar, epigramatičar i satiričar, čija golema rukopisna ostavština tek čeka kritičko izdanje.

U »galantnome« XVIII. st. hrv. latinitet doseže – nakon dvaju humanističkih stoljeća – svoj drugi vrhunac, to uočljiviji jer istodobno u većem dijelu Europe latinski nepovratno nestaje iz knjiž. uporabe. Najistaknutiji su dubrovački isusovci ili isusovački đaci, koji često djeluju izvan domovine; stihovi su cjenjeniji od proze, a os. je plodno didaktično i prevodilačko pjesništvo. *B. Bošković* (1699–1770) autor je antologijskih domoljubnih elegija, te manjega broja oda, epigrama i ekloga; njegov kudikamo poznatiji mlađi brat *Ruder* (1711–87) spjevao je ep »O pomrčinama Sunca i Mjeseca« (»De Solis ac Lunae defectibus«, 1760), a od kraćih sastavaka najviše pozornosti izazivaju njegovi epigrami. Ruder je bio gl. savjetodavac *B. Stajcu* (1714–1801), koji je u ukupno 35 000 stihova opjevao prvo Descartesovu (1744), a potom i Newtonovu prirodnu filozofiju (1755–92). *R. Kunić* (1719–94) autor je elegija, ekloga i golema epigramatskog opusa, ali je najveću slavu u suvremenika postigao kao prevoditelj s grčkoga: njegov prepjev »Ilijade« (1776)

drži se najboljim prepjevom toga Homerova epa na latinski. Njegov učenik *B. Zamanja* (1735–1820) na učiteljevu se tragu najviše afirmirao prevodeći s grčkoga, a kruna je takva posla prijevod »Odiseje« (1777); u raznovrsnoj ostavštini ističu se i dva didaktična epa, »Jeka« (»Echo«, 1764) i »Zračni brod« (»Navis aëria«, 1768). Među prozaistima, dominikanac *S. Crijević* (1686–1759) i franjevac *S. Slade* (1699–1777) svestrani su proučavatelji dubrovačke kult. i crkv. povijesti.

Na Sjeveru je najzapaženiji povjesničar *B. A. Krčelić* (1715–78); širinom zanimanja nadmašuje ga *M. P. Katančić* (1750–1825), koji se osim historiografijom bavio i različitim pomoćnim pov. disciplinama, knjiž. teorijom, leksikografijom, prevodilaštvom i pjesništvom. Osim kao dijalektalni komediograf, *T. Brezovački* (1757–1805) poznat je i kao pjesnik lat. prigodnica. *A. A. Baričević* (1756–1806) neumorno je skupljao građu iz hrv. kult. povijesti, a njegova opsežna korespondencija svjedoči o naporu da uspostavi veze s književnicima na Jugu.

Ta težnja za kulturnim, a potom i polit. povezivanjem razdijeljenih hrv. zemalja vidljiva je i u drugih latinista na smjeni XVIII. i XIX. st. Baričevićev korespondent *Đ. Ferić* (1739–1820) jednanim žarom, kojim je lat. klasike prevodio na hrvatski, prevodio je nar. pjesme i poslovice na latinski i tako prvi pobudio interes Europljana za »ilirsko« usmeno stvaralaštvo. Na latinskome je, uz hrvatski i talijanski, stihove pisao dubrovački liječnik *Đ. Hidža* (1752–1833). *Đ. Rastić* (1755–1814) ugl. je poznat po epitetu najvećega satiričara među hrv. latinistima, iako u njegovim posmrtno objavljenim »Pjesmama« (»Carmina«, 1816) ima i elegija, poslanica, epigrama i oda. *M. F. Galjuf* (1765–1834) zarana je otišao iz rodnoga Dubrovnika te ostao neidrnut pretpreporodnim gibanjem; njegov »Ogled o sudbini latinskoga jezika« (»Specimen de fortuna latinatis«, 1833) anakronična je, ali neobično dojmpljiva obrana lat. jezika nasuprot nar. jezicima.

Iako je prema uvriježenom mišljenju u razdoblju preporoda zadan konačan udarac knjiž. latinštini, pogled na bibliografiju tiskanih djela, a još više u kataloge rukopisa, ne opravdava takvu tvrdnju. Ne samo što su put preporodnim idejama često utirali upravo lat. tekstovi, poput »Duha domovine« (»Genius patriæ«, 1832) *I. Derkosa* (1808–34), nego su i neki od čelnih iliraca, poput *P. Stooša* (1806–62), ostavili za sobom veći latinski nego hrv. opus. Iako je od reda riječ o kratkim sastavcima, nije nimalo nevažna ni činjenica da je u prvoj pol. XIX. st. tiskano više samostalnih naslova lat. pjesništva nego u cijelome prethodnom razdoblju, od izuma tiskarstva do 1800.

Ukidanje latinskoga kao službenoga jezika u Hrvatskome saboru 1847., uza svu simboličnu težinu, nije za književnost imalo toliku težinu koliko ukidanje latinskoga kao nastavnoga jezika: u posljednjim desetljećima XIX. st. broj jezično kompetentnih autora i čitatelja počeo se vidljivo smanjivati. Ipak, inercija tradicije još je neko vrijeme djelovala, os. u Dubrovniku, ali i drugdje na Jugu. *N. Puciću* (1783–1857) sinovi su posmrtno 1858. izdali zbirku lat. pjesama; vremenski su bliske »Smišljene i nepripravljene pjesme« (»Carmina meditata et extemporalia«, 1859) *Mata Zamanje* (1778–1870). Iza *Vlaha Getaldica* (1789–1872) ostalo je desetak rukopisnih svezaka lat. stihova, pedantno razvrstanih prema nadnevku; među tiskanim djelima ističe se prepjev Gundulićeva »Osmana« na latinski (1865). Raznolikim klas. metrima poslužio se Makarantin *Ž. Čobarnić* (1790–1852) za ep »Dioklijadu« (»Dioclias«), posmrtno objavljen 1881.

U XX. st. književnost lat. izraza ograničava se na vrlo uzak krug znalaca, ugl. profesionalnih latinista ili teologa. *Ivan Baković* prepjevao je klas. Mažuranićev ep (»Mors Smail-aga Čengić«, 1957); iznimno plodan pjesnik bio je *T. Smerdel* (1904–70), koji je u manje od desetljeća izdao sedam knjiga lat. pjesama (1961–69). Da lat. Muza ni na kraju tisućljeća nije sasvim utihnula, svjedoči dvojezična zbirka *I. Goluba* (1930) »Ultima solitudo personae – Lice osame«, objavljena 1997.

latinski jezik (lat. *lingua Latina*), jezik latinsko-faliskčkoga ogranka italske grane indoeur. jezične porodice; jezik klasične rim. književnosti, službeni jezik rim. države, Zapadne crkve, srednjovjekovne lat. književnosti, znanosti, školstva i javne uprave. Na početku pov. razdoblja govorio se u pokrajini Laciju (lat. *Latium*), po kojoj je i nazvan i u kojoj ga je etrusko jezično područje odvajalo od prostorno mu i postanjem najbližega jezika Faliskâ. Oko 500. pr. Kr. upad susjednih Sabinaca smanjio je područje njegove

uporabe na grad Rim i neposrednu okolicu, ali je već tijekom IV. st. pr. Kr. počelo i njegovo stalno širenje, ne prestajući stoljećima. Pobjedom nad Galima u Padskoj nizini 192. pr. Kr. Rimljani su stekli trajnu premoć u svojoj današnjoj Italiji; za Punskih ratova 264. do 146. pr. Kr. zagospodarili su ist. jadranskom obalom. Grčkoj i Macedoniji te područjem pobijeđene Kartage u sjev. Africi i na Pirenejskome poluotoku. U idućem su stoljeću osvojili Malu Aziju, Siriju, Palestinu i Egipat te Galiju, a 43. nakon Kr. Britaniju. Na osvojenim su područjima odmah uvodili latinski službeni jezik vojske, sudstva i javne uprave, utemeljivali su nasobine svojih građana i predobivali inojezično stanovništvo dodolom punopravna rim. građanstva. Sve su te mjere širom otvarale vrata društvenopravnoj romanizaciji osvojenih područja, iza koje se, istina, nešto sporije, odvijala jezična latinizacija stanovništva. U drugoj pol. I. st. na tlu Italije latinski je bio jedini živi jezik, izumiru li se ostatci oskičkoga jezika i grč. jezik u južnoitalskim gradovima. Istodobno je počeo potiskivati iz uporabe nelatinske jezike u Africi, zap. i sr. Europi, u Podunavlju, na području rim. pokrajini Dalmacije. Tragove krajnjih zemljopisnih dometa tog latiniziranja potrla su arap. osvajanja u sjev. Africi od posljednje četvrtine VII. st., do seoba Angla, Juta i Sasa u Britaniju tijekom V. i VI. st. od VI. st., Slavena pred zidine također već latiniziranih istarskih dalm. gradova. Od pomjesnih oblika pučkoga latinskoga u zaštićenim dijelovima nekadanjega Rimskoga Carstva razvili su se romanski jezici po zap. i juž. Europi (s potonjim bivšim kolonijama na drugim svj. kopnima), na području tzv. istočne Romanije rumunjski u Rumunjskoj i neki oblici balkanskoga romanstva. Na istočnojadranskoj se obali latinski, nametnut romanizacijom, također razvio u mjesne romanske jezike, o kojima svjedoče još postojeći istoromanski u Istri i ostatci od XII. do XIX. st. po našim jadranskim gradovima i otocima izumrloga dalmatskoga jezika. Pisane potvrde za najstariji poznati oblik lat. jezika pojavljuju se u prijelazu iz VII. u VI. st. pr. Kr.; to je tzv. rani latinski (VII. do IV. st. pr. Kr.), kojemu glasovi i oblici uvelike odudaraju od klasičnih: tako bi zapis IOVESAT DEIVOS QOI MED MITAT (zaključak nije se bogovima tko me šalje), zbog potonjih jezičnih promjena (monoftongizacije dvoglasa *ei* i *oi* u *i* a *ou* u *ū*, gubitak završnog *-d* u *med* i zamjena *mitat* drugim glagolom) klasičnolatinski glas *turat deos qui me mittit*; natpis *Lapis Satricanus*, stariji od 500. pr. Kr. a nađen 1970-ih kraj Rima, ne zna još za prijelaz međusamoglasničkog *s* (zapravo *z*) u *r*, a mjesto lat. genitiva jed. na *-ī* čuva odprajezičnoga nastavka **-osyo* (poput sanskr. *-asya* ili grč. *-oio*). POPLIOSIO VALESIOIO SVODALES MAMARTEI (Publi Valerija udrugari [bogu] Marsu). U starolatinskom jezičnom razdoblju (III. do II. st. pr. Kr.) javlja se već i pisana lat. književnost: najvidnijim dometom jezičnoga stvaralaštva u Andronikovu prijevodu Homerove *Odiseje*, u govorništvu Apija Klaudija Slijepoga u stihovima Gneja Nevija i mladih pjesnika koji su djelovali prijelazu u II. st. pr. Kr. U jezičnorazvojnemu smislu značajni su i natpisi s početka toga starolatinskoga razdoblja; na njima još ima dvojezičnog glasa (ABDOVCIT, za klas. *abdūcit*), ali i pojavu iz govora seljaka gradskoga puka (*sermo rusticus, vulgaris*) koje će se u pisanom tekstu opet pojaviti tek sedam stoljeća poslije, u prvim zapisima romanskih jezika, npr. neizgovaranje, pa onda i nepisanje nosnih glasnika kao u TAVRASIA CISAUNIA, za klas. *Taurasian Cisauniam*, ili COSOL CESOR za klas. *consul, censor*. Gradski govor viših slojeva (*sermo urbanus*) već u to doba svjesno odmicao od govora neobrazovana puka, uz ostalo i tako što nije prihvaćao upravo te razvojne novine, a u sintaksi osobito razvijajući seka svojstvenu, višestruko složenu rečeničnu periodu. Ta je diglosija kao okomita jezična razdvojenost jezika za bogate i obrazovane jezika za prosti puk postala još vidljivijom u pisanom obliku lat. jezika sljedećega, klasičnoga razdoblja; njemu se pripisuje jezični književnost pisaca od Ciceronova doba do smrti cara Trajana (80. pr. Kr. – 117. nakon Kr.). U tom su razdoblju potonji rimski još kasnije eur. klasicisti kao prvo podrazdoblje izdvojali Ciceronov vijek (80. pr. Kr. – 14. nakon Kr.), u kojem su djela Cicerona, Cezara, Vergilija, Horacija i Ovidija, po njihovu estetskome sudu prava *aurea Latinitas* (zlatna latinština), najviši i potom nikada više dosegnuti stupanj knjiž. ljepote i jezične pravilnosti; već sljedeće klas. podrazdoblje od Augustove do Trajanove smrti (14–117) piscima poput Seneke, Petronija, Marcijala, Juvenala i Tacita, naizvijaju tek *Latinitas argentea* (srebrna latinština). S toga se gledišta doba od Trajana do propasti Zapadnorimskoga Carstva 476., ili do smrti kršč. pisca Boetija 524., u knjiž. povijesti obično naziva raz-